

Σπύρος Ν. Τρωιάνος

Βιβλιογραφική επισκόπηση βυζαντινού δικαίου 2007/8

ΛΕΥΚΗ

Η παρουσίασή του υλικού, το οποίο περιλαμβάνει κυρίως δημοσιεύματα από τον Μάρτιο 2007 μέχρι και τον Φεβρουάριο 2008, γίνεται με βάση τις ίδιες αρχές που εφαρμόστηκαν και στις επισκοπήσεις των προηγούμενων ετών.

Α'. Τιμητικοί, συλλογικοί κ.λπ. τόμοι

Στον τιμητικό τόμο με τίτλο *Ad honorem Ion Dogaru. Studii juridice alese*, που εκδόθηκε με επιμέλεια του Adrian Năstase, București (Beck) 2005. [ISBN 973-655-657-3], περιέχεται μία ελληνική συμβολή ιστορίας δικαίου: CONSTANTIN G. PITSAKIS, «Studierea și predarea dreptului roman: cazul Greciei moderne sau de la dreptul “byzantin” la dreptul roman» (σ. 563-610). [= Διδασκαλία και μελέτη του ρωμαϊκού δικαίου: η περίπτωση της νεώτερης Ελλάδας, ή: από το βυζαντινό στο ρωμαϊκό δίκαιο.] Πρόκειται για το απομαγνητοφωνημένο –πράγμα που δικαιολογεί και πολλά λάθη στην απόδοση ονομάτων– και μεταφρασμένο στη ρουμανική κείμενο σεμιναριακής παρουσιάσεως της ιστορίας, της διδασκαλίας και της μελέτης του ρωμαϊκού (και του βυζαντινού) δικαίου στη νεώτερη Ελλάδα, στο πλαίσιο σεμιναρίου στο Novi Sad για τη σπουδή του ρωμαϊκού δικαίου στην ακαδημαϊκή παράδοση της Ανατολικής Ευρώπης.

Literatura Historia Dziedzictwo είναι ο τίτλος τιμητικού τόμου (Prace ofiarowane Profesor Teresie Kostkiewiczowej) που εκδόθηκε στη Βαρσοβία το 2006, 612 σελ. [ISBN 83-89348-75-6]. Για την επισκόπηση προσφέρεται μία μόνο συμβολή: DIMITRIS APOSTOLOPOULOS, «Une lettre du patriarcat de Constantinople du XVe siècle, “made in Poland” au XVII siècle» (σ. 110-116). Πρόκειται για επιστολή που υποτίθεται ότι απηύθυνε ο πατριάρχης Νήφων Β΄ στον μητροπολίτη Κιέβου Ιωσήφ για να τον πείσει να προσχωρήσει στην ένωση των Εκκλησιών του 1439.

Ο τόμος *Ευκαρπίας έπαινος. Αφιέρωμα στον καθηγητή Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη*, που εκδόθηκε στην Αθήνα (Πορεία) το 2007, περιέχει μία μόνο συμβολή που αφορά στο βυζαντινό δίκαιο: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Γύρω από ένα παπαδιαμαντικό θέμα: Και πάλι για τη “χήρα παπαδιά” (Συνέχεια και τέλος)» (σ. 887-921). Για μία ακόμη φορά –τελευταία, όπως ο ίδιος δηλώνει– ασχολείται ο

σ. με το θέμα της χήρας παπαδιάς και του επιτρεπόμενου ή μη (και υπό ποιές συνθήκες) δεύτερου γάμου της (βλ. τις επισκοπήσεις των ετών 1993 σ. 518, 1995 σ. 413 επ. και 2002 σ. 367). Στο νέο δημοσίευμά του σχολιάζει επιστολή που ο μητροπολίτης Γόρτυνος και Μεγαλοπόλεως Ιωάννης απηύθυνε στις 3 Σεπτεμβρίου 1907 προς τον ηγούμενο της μονής Τιμίου Προδρόμου Γορτυνίας, στην οποία θίγεται, μεταξύ πολλών άλλων, και το επίμαχο θέμα.

Church and Society. Orthodox Christian Perspectives, Past Experiences, and Modern Challenges είναι ο τίτλος τιμητικού τόμου προς τιμήν του ερευνητή της βυζαντινής φιλανθρωπίας (Studies in Honor of Demetrios J. Constantelos), που εκδόθηκε στη Βοστώνη (Somerset Hall Press) το 2007, XLIII + 498 σελ. [ISBN 978-0-9774610-5-9, χαρτόδετο, και 978-0-9774610-6-6, δεμένο]. Την επισκόπηση ενδιαφέρουν οι ακόλουθες συμβολές: CONSTANTINOS G. PITSAKIS, «Byzantine Philanthropy in a Special Case of the Penal Code: Grave Robbing and Social Compassion» (σ. 345-363). Απόδοση στα αγγλικά (από τον Vincent N. Plesha) μελέτης του σ. αναφερόμενης στην τυμβωρυχία (βλ. την επισκόπηση του έτους 1999 σ. 428). - CHRISTOS P. BALOGLOU, «History of Economic Thought: The Schumpeterian “Great Gap”, the “Lost” Byzantine Legacy, and the Literature Gap» (σ. 395-428). Ο σ. διαπιστώνει ότι στο Βυζάντιο, όπου η προσέγγιση οικονομικών θεμάτων γινόταν μέσω νομικών κειμένων, δεν υπήρχε συστηματική οικονομική θεωρία. Οι Βυζαντινοί ασχολούνταν με θέματα εφαρμοσμένων οικονομικών (αγροτική οικονομία, δανεισμός, φόροι) και όχι με θεωρητικές έννοιες.

Β'. Πρακτικά συνεδρίων ή συμποσίων

Ιστορία, λατρεία και τέχνη του ιερού ναού της του Θεού Σοφίας. ΛΑ΄ Δημήτρια: Χριστιανική Θεσσαλονίκη, είναι ο τίτλος των Πρακτικών του Ι΄ Διεθνούς επιστημονικού συμποσίου που πραγματοποιήθηκε στην Ιερά Μονή Βλατάδων στις 10-12 Οκτωβρίου 1996. Η έκδοση των πρακτικών έγινε (με πολύ μεγάλη καθυστέρηση) στη Θεσσαλονίκη (University Studio Press) 2007. 169 σελ. [ISBN 978-960-12-1642-3]). Στο δίκαιο αφορούν οι εξής ανακοινώσεις: ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ, «Το δίκαιο της ασυλίας στα βυζαντινά νομικά κείμενα» (σ. 25-32). Πρόκειται για παλαιότερο δημοσίευμα (βλ. επισκόπηση του έτους 1997 σ. 541). - ΑΛΚΜΗΝΗ ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, «Ο μητροπολιτικός ναός της Αγίας Σοφίας και το επισκοπέιο» (σ. 33-46). Μολονότι το αντικείμενο δεν είναι κατά βάση νομικό, γίνεται εδώ μνεία, επειδή η σ. κάνει χρήση, μεταξύ άλλων, και νομικών πηγών (π.χ. δικαιοπρακτικών εγγράφων).

Το Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est eur-
opéennes της École des Hautes Études en Sciences Sociales οργάνωσε
στη Ρώμη στις 5-7 Δεκεμβρίου 2005 διεθνές συμπόσιο με θέμα *Le Pa-
triarcate œcuménique de Constantinople aux XIVe-XVIe siècles: Rupture
et continuité*. Τα πρακτικά εκδόθηκαν στη σειρά «Dossiers byzantins,
7», Paris 2007, 475 σελ. [ISBN 978-2-9518366-8-6]. Στο πλαίσιο της επι-
σκοπήσεως emπίπτουν οι εξής ανακοινώσεις: DIMITRIS G. APOSTO-
LOPOULOS, «Du Sultan au Basileus? Dilemmes politiques du conquér-
ant» (σ. 241-251). Ο σ. εκθέτει τις λύσεις που η πολιτική σκοπιμότητα
επέβαλλε από οθωμανικής πλευράς για την ένταξη του Πατριαρχείου
και κατ' ακολουθίαν της Εκκλησίας γενικότερα στη νέα κρατική ο-
ντότητα χωρίς ουσιώδη απομάκρυνση από τις προ της Αλώσεως δι-
καϊκές δομές. - MACHI PAÍZI-APOSTOLOPOULOU, «Mythe et réa-
lité sur les documents du XVe-XVIe s. conservés au patriarcate de Con-
stantinople» (σ. 289-298, 6 πίνακες εκτός κειμένου). Με αφετηρία την
αμειψή μαρτυρία για τη λειτουργία της πατριαρχικής γραμματείας κα-
τά τον 14ο αιώνα στους γνωστούς βιενναίους κώδικες, παρουσιάζει η
σ. όλο το αρχαιακό υλικό που έχει μέχρι σήμερα διαπιστωθεί. - CON-
STANTIN G. PITSAKIS, «De la fin des temps à la continuité impé-
riale: constructions idéologiques post-byzantines au sein du patriarcate de
Constantinople» (σ. 213-239). Ο σ. πραγματεύεται σε χωριστές ενότη-
τες τη χρονική διασύνδεση της εμφανίσεως του χριστιανισμού και
του ρωμαϊκού κράτους, υπό συγκεκριμένη πολιτειακή μορφή, στην αυ-
τοκρατορική ιδεολογία του Βυζαντίου, την αδιάσπαστη συνέχεια της
αυτοκρατορίας σε μύθους, χρησμούς και απόκρυφη φιλολογία, τέλος
δε, επί οθωμανικής αυτοκρατορίας, το νέο μοντέλο στις σχέσεις Εκ-
κλησίας και κράτους σε συνδυασμό με την καταφανή προσπάθεια συμ-
βιβασμού της ιδέας της αιωνιότητας της αυτοκρατορίας με τις νέες
πραγματικότητες.

*Άγιος Μακάριος (Νοταράς). Γενάρχης του φιλοκαλισμού - Μη-
τροπολίτης Κορίνθου*, είναι ο τίτλος συνεδρίου, τα πρακτικά του ο-
ποίου εκδόθηκαν στην Αθήνα το 2006. Την επισκόπηση ενδιαφέρει
μία μόνο ανακοίνωση: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Το τέλος
της ενεργού αρχιερατείας του αγίου Μακαρίου Νοταρά: Απόπειρα διε-
ρευνήσεως ενός κανονικού προβλήματος» (σ. 213-234). Με αφορμή
την απομάκρυνση του Μακαρίου από τον θρόνο της Κορίνθου στην
αρχή του τελευταίου τετάρτου του 18ου αιώνα, πραγματεύεται ο σ. τό-
σο τις κατ' ακρίβειαν όσο και τις σύμφωνα με την παράδοση κανονι-
κές συνέπειες της υποβολής παραιτήσεως από επαρχιούχο επίσκοπο,
αν δηλαδή αυτή συνεπάγεται μόνο στέρηση της διοικητικής εξουσίας
ή και αποβολή της (αρχ)ιεροσύνης. Ερευνά επίσης την, κατά το κανο-

νικό δίκαιο, σχέση μοναχικής κουράς και χειροτονίας, ιδίως δε αν πρόκειται για χειροτονία στον επισκοπικό βαθμό.

Ο Δήμος Καρλοβασίων και τα Γενικά Αρχεία του Κράτους / Αρχεία Νομού Σάμου οργάνωσαν συνέδριο με θέμα *Καρλόβασι Σάμου. Ένα νησιωτικό, εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο στο Ανατολικό Αιγαίο*. Τα πρακτικά εκδόθηκαν στην Αθήνα το 2007, 358 σελ. [ISBN 978-960-87914-2-8]. Από όσο μου είναι προσιτό το περιεχόμενο αυτού του τόμου, ενδιαφέρον παρουσιάζει για την επισκόπηση μία ανακοίνωση: ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Στοιχεία για τον νομικό βίο την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας από χειρόγραφες πηγές που σώζονται σε βιβλιοθήκες μονών της Σάμου (16ος-17ος αι.)» (σ. 21-28). Ο σ. εκθέτει πρώτα τα θεσμικά εκείνα στοιχεία «που επέτρεψαν στους χριστιανούς Ρωμιούς να επιζήσουν μιας κατάκτησης, της οθωμανικής, και να συνεχίσουν το βίο τους στο πλαίσιο μιας άλλης από την βυζαντινή αυτοκρατορίας», και ακολούθως περιγράφει τους «νομικούς θησαυρούς» των εκκλησιαστικών βιβλιοθηκών του νησιού, συγκεκριμένα από μεν τη βιβλιοθήκη του Τιμίου Σταυρού 16 φύλλα του «ιερού κώδικος» του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως –ο εντοπισμός του οποίου αποτέλεσε στο παρελθόν μεγάλη προσφορά του σ. στην ιστορία του μεταβυζαντινού δικαίου–, καθώς και τμήμα νομικής συναγωγής που συγκρότησε η Μεγάλη Εκκλησία τον Ιανουάριο 1564, από δε τη βιβλιοθήκη της Μητροπόλεως γνωμάτευση του μεγάλου λογοθέτη του Πατριαρχείου Ιωάννη Καρυοφύλλη ως προς τα λόγω πνευματικής συγγενείας γαμικά κωλύματα –πιθανώς *codex unicus*– και Τόμο που εξέδωσαν το 1663 οι τέσσαρες πατριάρχες της Ανατολής με αντικείμενο την αντιμετώπιση νομοκανονικών ζητημάτων στις σχέσεις μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας στη Ρωσία (χφ. αριθμ. 51). Δεν παραλείπει ο σ. να διατυπώσει μία σημαντική παρατήρηση: Η Σάμος έχει το προνόμιο να διαθέτει ιδιαίτερο νομικό βίο και να διασώζει πολύτιμες πηγές για τη γενική ιστορία του δικαίου.

Η Ειδική Συνοδική Επιτροπή Λειτουργικής Αναγεννήσεως της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος οργάνωσε στον Βόλο (18-20 Σεπτεμβρίου 2006) το Η΄ Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχών Ιερών Μητροπόλεων με θέμα *Το χριστιανικόν εορτολόγιον*. Τα πρακτικά [Σειρά Ποιμαντική Βιβλιοθήκη, 15.] εκδόθηκαν από τον Κλάδο Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος το 2007, 591 σελ. [χ. ISBN]. Επειδή τόσο οι θρησκευτικές όσο και οι κοσμικές εορτές επηρέαζαν από πολλές απόψεις τον έννομο βίο (π.χ. ως ημέρες αργίας) παρατίθενται οι τίτλοι των ανακοινώσεων που κρίνεται ότι ενδιαφέρουν την επισκόπηση: ΙΩ-ΑΝΝΗΣ ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, «Γένεσις των χριστιανικών εορτών» (σ.

47-64). - ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΚΑΛΤΣΗΣ, «Η εορτή του Πάσχα» (σ. 99-125). - ΝΙΚΟΛΑΟΣ Χ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, «Η εορτή των Χριστουγέννων-Θεοφανείων» (σ. 129-185). - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗΣ, «Οι εορτές του Τιμίου Σταυρού» (σ. 187-209). - ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ι. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΣ, «Οι εορτές της Αναλήψεως και της Πεντηκοστής» (σ. 211-235). - ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΤΖΕΡΠΟΣ, «Η εορτή της Μεταμορφώσεως του Κυρίου» (σ. 239-263). - ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΣΚΡΕΤΤΑΣ, «Η Κυριακή» (σ. 265-321). - ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΦΙΛΙΑΣ, «Οι Θεομητορικές εορτές» (σ. 323-361). - ΣΥΜΕΩΝ Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, «Οι εορτές των Αγίων» (σ. 367-397). - ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, «Κοσμικές εορτές» (σ. 399-431). - ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ, «Οι εορτές της Περιτομής και της Υπαπαντής του Κυρίου» (σ. 499-532).

Η Αδελφότης Οφφικιάλων του Οικουμενικού Πατριαρχείου «Παναγία η Παμμακάριστος» οργάνωσε επιστημονική διημερίδα με θέμα *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η οικονομία του γένους*. Οι εισηγήσεις εκδόθηκαν στην Αθήνα το 2007, 436 σελ. [χ. ISBN]. Επισημαίνω την ακόλουθη: ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο πλαίσιο του οθωμανικού δικαϊκού και πολιτικού συστήματος» (σ. 69-78). Ο σ. περιγράφει τις διαδοχικές φάσεις της νομιμοποίησης του –ανασυσταθέντος μετά την Άλωση– Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως μέσα στους μηχανισμούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μία διαδικασία που ο ίδιος χαρακτηρίζει ως νίκη της Πολιτικής έναντι του Δικαίου.

Γ'. Περιοδικές εκδόσεις

Από τις μελέτες που περιέχει ο τ. 40 (2007) της *Επετηρίδος του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών* αφορούν στο βυζαντινό ή στο μεταβυζαντινό δίκαιο οι εξής: ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ, «Ανεκπλήρωτες “επαγγελίαι” προς τις πόλεις. Συμβολή στη μελέτη της νομικής τους αντιμετώπισης κατά τη ρωμαιοβυζαντινή περίοδο» (σ. 85-126, με αγγλική περίληψη στη σ. 126). Σε μία έρευνα που καταδεικνύει ότι τα δημόσια έργα πάντοτε δημιουργούσαν προβλήματα στον δημόσιο βίο, πραγματεύεται η σ. τη σταδιακή ένταξη των *επαγγελιών*, θεσμού του δημόσιου κατά βάση δικαίου, στους κανόνες του ιδιωτικού. - GEORGES E. RODOLAKIS, «Les mesures de l'empereur de Byzance Nicéphore 1er (802-811) concernant les *naukleroi*: formes atypiques de sûreté de créances en droit maritime byzantin?» (σ. 127-146, με ελληνική περίληψη στη σ. 146). Ο σ. επιχειρεί την ερμηνεία δύο από τα μέτρα του Νικηφόρου Α' (τις *κακώσεις*) που αφορούν στους «ναυκλήρους». Φρονεί ότι πρόκειται για μέτρα εξασφαλιστικά των απαιτήσεών τους λόγω

της γενικής απαγορεύσεως των εντόκων δανείων. - ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΑΚΗΣ, «Η διαφορετική λειτουργία των αντικειμένων. Το ενέχυρο στη νοταριακή πρακτική της βενετοκρατούμενης Κρήτης» (σ. 147-236, με ιταλική περίληψη στη σ. 236). Κατά την ανάπτυξη του θέματος ο σ. εξετάζει: α) τη σχετική με το ενέχυρο ορολογία στα νοταριακά έγγραφα, β) τις ενεχυρούχες δικαιοπραξίες (δανειστικές δικαιοπραξίες, διαθήκες ή άλλες δικαιοπραξίες), γ) την προβλεπόμενη διαδικασία, δ) τα ενεχυραζόμενα αντικείμενα, ε) τα πρόσωπα των οφειλετών και των δανειστών και ς) τα ενεχυροδανειστήρια (*monti di pietà*). Σε παράρτημα παραθέτει κατάλογο των δημοσιευμένων δανειστικών δικαιοπραξιών. Η έρευνα ολοκληρώνεται με πλήρη βιβλιογραφία. - ΚΑΛΛΙΟΠΗ Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, «Η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών. Μία ιστορικοδικαιική προσέγγιση» (σ. 307-328, με αγγλική περίληψη στη σ. 328). Τη διαμόρφωση της έννοιας των χρηστών ηθών στο δίκαιο της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας πραγματεύεται η σ. στις σ. 316 επ.

Από το πλούσιο περιεχόμενο του τ. 6 (2004-2006) του περιοδικού της Εταιρείας έρευνας των σχέσεων του μεσαιωνικού και νέου ελληνισμού με τη Δύση *Εῶα και Εσπέρια* αναφέρονται στην ιστορία του δικαίου δύο μελέτες, κύρια πηγή των οποίων αποτελούν νοταριακά έγγραφα, αποκείμενα στα Γ.Α.Κ./Αρχεία Νομού Κερκύρας, των αντίστοιχων περιόδων: ΣΠΥΡΟΣ ΧΡ. ΚΑΡΥΔΗΣ, «Αρχειακές μαρτυρίες για τη δραστηριότητα ζωγράφων στην Κέρκυρα και την αιογράφηση ναών» (σ. 9-60, με ιταλική περίληψη στη σ. 60). Ο σ. ταξινομεί αλφαβητικώς το υλικό του, που καλύπτει τους 15ο-19ο αιώνες, πρώτα κατά ναούς και στη συνέχεια κατά καλλιτέχνες, παραθέτει στη συνέχεια α) χρονολογικό πίνακα ζωγράφων και β) αλφαβητικό πίνακα ναών, εκδίδει δε και 11 έγγραφα του 16ου και του 18ου αιώνα, από τα οποία προκύπτουν οι κατά περίπτωση όροι των σχετικών συμβάσεων έργου. Η μελέτη συμπληρώνεται με βιβλιογραφία. - ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΑΡΛΑΦΤΗ-ΜΟΥΡΑΤΙΔΗ, «Η μαθητεία στα επαγγέλματα στην Κέρκυρα το 17ο αιώνα» (σ. 133-148, με ιταλική περίληψη στη σ. 148). Στις σ. 144-147 εκδίδει η σ. τέσσερα έγγραφα από το αρχείο του συμβολαιογράφου Σπυρίδωνος Ασημόπουλου των ετών 1666-1667, με τα οποία καθορίζεται το νομικό πλαίσιο της σχέσεως μαθητείας. Εκτός από τις ανωτέρω έρευνες μπορεί να γίνει μνεία τριών ακόμη μελετών που, εμμέσως όμως μόνο, αφορούν στο δίκαιο – στο μέτρο που πολιτική και δημόσιο δίκαιο αλληλοεπηρεάζονται: ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΓΙΑΝΤΣΗ, «Σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης κατά τον 6ο αιώνα (Γοδεβάλδος και Μαυρίκιος)» (σ. 61-74, με γαλλική περίληψη στη σ. 74). - ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΣΙΝΑΚΟΣ, «Η επίδραση των λοιμών και των φυσικών καταστροφών

του τέλους του 6ου και των αρχών του 7ου αι. στη διαμόρφωση της πολιτικής του αυτοκράτορα Μαυρικού» (σ. 97-121, με αγγλική περίληψη στις σ. 120-121). - ΣΩΤΗΡΗΣ Γ. ΓΙΑΤΣΗΣ, «Η σφαγή στον Ιππόδρομο της Θεσσαλονίκης το 390 μ.Χ. Ένα πολιτικό έγκλημα του Θεοδοσίου Α΄» (σ. 211-233, με αγγλική περίληψη στη σ. 233).

Η ιστορία του δικαίου εκπροσωπείται στον τ. 52 (2004-2006) της *Επετηρίδος της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* (παρά το ότι με έναν τόμο καλύπτονται τρία εκδοτικά έτη) με ένα μόνον άρθρο: ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ Γ. ΚΟΛΛΙΑΣ / ΜΑΡΙΑ ΧΡΟΝΗ-ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Το επάγγελμα και η ονομασία των βόθρων στο *Επαρχικόν Βιβλίον* του Λέοντος Στ΄» (σ. 379-390, με γερμανική περίληψη στη σ. 357 επ.). Οι σσ. αναλύουν την ενότητα 21 «περί βόθρων» του γνωστού –κατά την κρατούσα άποψη– νομοθετήματος του Λέοντος του Σοφού, με τη βοήθεια δε της ιπποκρατικής ορολογίας καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι πρόκειται περί επαγγελματιών, οι οποίοι λειτουργούσαν ως εμπειρογνώμονες κατά τις αγοραπωλησίες ζώων σε εμποροπανηγύρεις για τη διαπίστωση της ηλικίας των ζώων και της καταστάσεως της υγείας τους, αμειβόμενοι κατά δικαιοπραξία από τους συμβαλλομένους. Την επισκόπηση ενδιαφέρουν επίσης, εμμέσως όμως μόνο, και οι ακόλουθες μελέτες: ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Πολιτική παρέμβαση της Εκκλησίας της Ανατολής στην λειτουργία της Πολιτείας. Βυζάντιο 324-1453. Σύντομη διαχρονική σκιαγραφία» (σ. 101-116, με αγγλική περίληψη στη σ. 653). Η σ. επισημαίνει το εκάστοτε, κατά περιόδους, διαμορφούμενο πολιτικο-κοινωνικό πλαίσιο των παρεμβάσεων. - ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΗΤΣΑΝΗ, «Η χορηγία στις Κυκλάδες από τον 6ο μέχρι τον 14ο αιώνα: Η μαρτυρία των επιγραφών» (κείμενο: σ. 391-432, 27 απεικονήσεις: σ. 433-446, με γαλλική περίληψη στις σ. 658 επ.). Η σ. παραθέτει πίνακα, στον οποίο είναι συγκεντρωμένες (με βιβλιογραφική τεκμηρίωση) όλες οι δημοσιευμένες (με προσθήκη λίγων ανεκδότων) κτητορικές ή αφιερωτικές επιγραφές των Κυκλάδων, και από τον οποίο συνάγονται χρήσιμα κοινωνικο-οικονομικά συμπεράσματα ως προς τους χορηγούς. - ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, «Τα υπέρ της Μονής της Παναγίας της Λυκουσάδος του Φαναρίου Καρδίτσας παλαιά βυζαντινά (ιγ΄ και ιδ΄ αι.) έγγραφα (χρυσόβουλλα κ.ά.)» (κείμενο: σ. 479-513, 15 πίνακες: σ. 514-528, με αγγλική περίληψη στη σ. 660). Διπλωματική έκδοση τεσσάρων χρυσοβούλλων, συγκεκριμένα: α) του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (Μάρτιος 1289), β) του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (Μάρτιος 1336), γ) του κράλη της Σερβίας Στεφάνου Δουσάν (Νοέμβριος 1348) και δ) του δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου Β΄ Ορσίνι (μεταξύ 1356-1358), και ενός σιγιλλίου του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νείλου (Μάιος 1383).

Από τις μελέτες που περιέχονται στον τ. 17 (2005-2007) των *Συμμερίκτων* του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών άπτονται θεμάτων που ενδιαφέρουν την παρούσα επισκόπηση οι εξής: ΜΑΡΙΑ ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, «Βασιλικά κτήματα, Βασιλικά εργοδόσια. Σχετικά με την τροφοδοσία και τον ανεφοδιασμό του Ιερού Παλατίου (9ος-11ος αι.)» (σ. 87-110). Με βάση ιστορικές και νομικές πηγές πραγματεύεται η σ. τα αξιώματα, οι φορείς των οποίων ήταν αρμόδιοι σε θέματα προμηθειών εν γένει για την κάλυψη των αναγκών της βυζαντινής αυλής. - ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Περί της ηλικίας και του γήρατος από τη γραμματεία του ενδέκατου και δωδέκατου αιώνα» (131-198). Η μελέτη αυτή ενδιαφέρει την επισκόπηση στο μέτρο που η ηλικία έχει έννομες συνέπειες (π.χ. γάμος). - ΕΦΗ ΡΑΓΙΑ, «Η αναδιοργάνωση των θεμάτων στη Μικρά Ασία τον δωδέκατο αιώνα και το θέμα Μυλάσσης και Μελανουδίου» (σ. 223-238). Με τη μεθοδικότητα που διακρίνει τις εργασίες της διατυπώνει η σ. σειρά διορθωτικών παρατηρήσεων που αφορούν σε δημόσια έγγραφα – παρατηρήσεις που επηρεάζουν άμεσα τα συμπεράσματα ως προς τη διοικητική οργάνωση της Μικράς Ασίας κατά τον 12ο αιώνα.

Η *Θεολογία* τ. 78 (2007) περιλαμβάνει δύο μελέτες που αφορούν στο βυζαντινό κανονικό δίκαιο: PANAGIOTIS J. BOUMIS, «The Canons of the Church concerning the Canon of the Holy Scripture» (σ. 545-602). Πρόκειται για αγγλική μετάφραση παλαιότερης μελέτης του σ. (βλ. την επισκόπηση του έτους 2006/7 σ. 386). - ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ, «Οι κανόνες της συνόδου της Γάγγρας και η αντιμετώπιση της αιρέσεως των Ευσταθιανών» (σ. 695-765). Ο σ. πραγματεύεται την κατάσταση κατά την εποχή της συγκλήσεως της συνόδου, τον μοναχικό βίο κατά τον 4ο αιώνα και την εμφάνιση των αιρέσεων, ειδικότερα εκείνης των Ευσταθιανών, παραθέτει δε στη συνέχεια νεοελληνική απόδοση του κειμένου των κανόνων και του σχολιασμού τους από τους κανονολόγους του 12ου αιώνα.

Ο τ. 25 (2005-6) των *Βυζαντιακών* περιέχει τις εξής μελέτες που, με βάση την αντίληψη ότι δίκαιο και διοικητικές δομές αποτελούν συγκοινωνούντα αγγεία, ενδιαφέρουν την επισκόπηση: ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΛΕΒΕΝΙΩΤΗΣ, «Το θέμα/δουκάτο των Ανατολικών κατά το δεύτερο ήμισυ του 11ου αι.» (σ. 33-101, με αγγλική περίληψη στις σ. 100 επ.). Η ανάπτυξη της πολιτικής και στρατιωτικής οργανώσεως του κάποτε σημαντικότερου θέματος της αυτοκρατορίας συμπληρώνεται με προσωπογραφικούς πίνακες των εκεί αξιωματούχων κατά τον 11ο αιώνα. - ANDREW E. GKOUTZIOUKOSTAS, «The praitor mentioned in the History of Leo the Deacon and the praitor of Constantinople: Previous and Recent Considerations» (σ. 103-115, με αγγλική περίληψη στη σ.

115). Ο σ. φρονεί ότι ο μνημονευόμενος από τον Λέοντα αξιωματούχος πρέπει να ταυτιστεί με τον *λογοθέτη του πραιτωρίου*, υφιστάμενο του *Επάρχου της Πόλεως*. - ΣΟΦΙΑ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, «Το άλλο πρόσωπο της αυτοκρατορικής διπλωματίας: Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή τον 14ο και 15ο αι.» (σ. 235-259). - Η σ. επισημαίνει την καινοτομία που καθιέρωσαν οι Ιωάννης Ε΄ και Μανουήλ Β΄ στη μέχρι τότε ακολουθούμενη από τη βυζαντινή διπλωματία πρακτική. - ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Βιβλιογραφική επισκόπηση βυζαντινού δικαίου (2005/6)» (σ. 289-307).

Ο τ. 26 (2007) των *Βυζαντιακών* περιέχει τα εξής δημοσιεύματα που αμέσως ή εμμέσως αφορούν στο δίκαιο: ΑΝΔΡΕΑΣ Ε. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ, «Συμβολή στη μελέτη του βυζαντινού φορολογικού μηχανισμού: Η περίπτωση του *χρυσοτελή*» (σ. 65-82, με αγγλική περίληψη στη σ. 82). Με βάση όλα τα μέχρι σήμερα ευρήματα καταλήγει ο σ. στο συμπέρασμα ότι ο *χρυσοτελής* ήταν υπάλληλος της κεντρικής οικονομικής υπηρεσίας, του λογοθεσίου του γενικού, με αρμοδιότητα την είσπραξη των φόρων σε χρυσά νομίσματα. Ίδιες αρμοδιότητες είχε και ο *διοικητής*, αλλά ελλείπουν στοιχεία για τη διαπίστωση της ιεραρχικής σχέσης ανάμεσα στους δύο αξιωματούχους. - ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ, «Οφφικιάλιοι των σεκρέτων της μητρόπολης και του μητροπολιτικού ναού της Θεσσαλονίκης» (σ. 83-174). Με τη μελέτη αυτή συμπληρώνει η σ. το τέταρτο μέρος της διδακτορικής διατριβής της (βλ. πιο κάτω στα αυτοτελή έργα) που έχει, μεταξύ άλλων, ως αντικείμενο και τους οφφικιαλίους. Εδώ υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες με απαρίθμηση των αρμοδιοτήτων που είχαν οι φορείς καθενός αξιώματος και με παράθεση προσωπογραφικών πληροφοριών (στις σ. 166-174: προσωπογραφικός κατάλογος οφφικιαλίων, αλφαβητικώς κατά αξίωμα). - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. Σ. ΠΑΪΔΑΣ, «Πολιτική σκέψη και ηγεμονικό πρότυπο στην *Υψηλή Ιστοριών* του Νικηφόρου Βρυέννιου» (σ. 175-189). Η μελέτη αυτή του σ. είναι προϊόν της γενικότερης ενασχολήσεώς του με τα κάτοπτρα ηγεμόνων (βλ. π.χ. την επισκόπηση του έτους 2005/6 σ. 306). - ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Βιβλιογραφική επισκόπηση βυζαντινού δικαίου (2006/7)» (σ. 381-394).

Στις πιο πάνω μελέτες πρέπει να προστεθούν και οι εξής:

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Κ. ΑΙΜΙΛΙΑΝΙΔΗΣ, «Οι ελληνικοί νόμοι της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας», στην *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 30 (Λευκωσία, 2004) 51-74 (με αγγλική περίληψη στη σ. 74). Πρόκειται για επισκόπηση (με πολύ καλή γνώση της βιβλιογραφίας) του από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια της Κύπρου εφαρμοζόμενου δικαίου, ουσιαστικού και δικονομικού, κατά την επίλυση γαμικών διαφορών.

ΠΑΥΛΟΣ (ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΟΥΗΔΙΑΣ, «Χειρόγραφο μορφή του Πηδαλίου του έτους 1793», *Επιστημονική Παρουσία Εστίας Θεολόγων Χάλκης* 6 (2006) 439-458. Ο σ. περιγράφει τον κώδικα αριθμ. 2273 (260) της μονής Εσφιγμένου (Άγιον Όρος) και επισημαίνει ότι ο τίτλος και οι πρώτες 57 (α'-νγ') σελίδες έχουν ληφθεί από την κανονική συλλογή του ιερομονάχου Αγαπίου Λεονάρδου (Βενετία 1787). Παρά το γεγονός ότι αυτό το χειρόγραφο περιέχει κατά πάσαν πιθανότητα το τελικό σχέδιο του *Πηδαλίου*, διαπιστώνει ο σ. διαφορές προς την πρώτη έντυπη έκδοση (Λειψία 1800) που δεν είναι βέβαιο, αν υπήρχαν στο υποβληθέν στο Πατριαρχείο (1790) κείμενο ή αν προστέθηκαν εκ των υστέρων.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ένας Αρμενόπουλος στο εικονοστάσι. Άγνωστο χειρόγραφο του 16ου αιώνα με την περίφημη 'Εξάβιβλο' στη δημόδη γλώσσα, σε απόδοση του Θεοδοσίου Ζυγομαλά», *Η Καθημερινή*, 17 Φεβρουαρίου 2008, σ. 9. Το χειρόγραφο που παρουσιάζεται στο άρθρο αυτό περιέχει σε παράφραση του Ζυγομαλά τόσο την *Εξάβιβλο* όσο και τη *Μικρά Σύνοψη*. Ο σ. εξαιρεί τη σημασία της εμφανίσεως του άγνωστου μέχρι σήμερα χειρογράφου, το οποίο μαζί με δύο άλλα ήδη γνωστά, ένα Παρισινό και ένα από την Αγία Πετρούπολη, πρέπει να αποτελέσει τη βάση εκδόσεως του κειμένου.

Δ'. Αυτοτελή έργα

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Κ. ΑΙΜΙΛΙΑΝΙΔΗΣ, *Το κυπριακό δίκαιο του γάμου και του διαζυγίου στη διεκκυστίδα Εκκλησίας και Πολιτείας*. [Δίκαιο και Θεσμοί, 7.] Θεσσαλονίκη (Εκδόσεις Σάκκουλα) 2006. 406 σελ. (με αγγλική περίληψη στις σ. 405-406). [ISBN 960-445-086-7]. Αντικείμενο αυτής της διατριβής είναι, βεβαίως, το ισχύον γαμικό δίκαιο της Κυπριακής Δημοκρατίας· εν τούτοις δεν στερείται σημασίας και για την ιστορία του βυζαντινού δικαίου όχι μόνο λόγω της ιστορικής εισαγωγής που προτάσσει ο σ., αλλά –κυρίως– εξαιτίας της προελεύσεως πολλών από τους θεσμούς που επιβιώνουν.

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Κ. ΑΙΜΙΛΙΑΝΙΔΗΣ, *Πέντε μελέτες Ιστορίας του Ιδιωτικού Δικαίου*, Λευκωσία (Δικαιονομία) 2007, 78 σελ. [ISBN 978-9963-676-03-3]. Στο βυζαντινό και μεταβυζαντινό δίκαιο αναφέρονται τρεις από τις μελέτες του τεύχους. α) Η φύση του κληροδοτήματος στο Ρωμαϊκό Δίκαιο: Από τον Γάιο στον Ιουστινιανό (σ. 23-42). β) «Πείρα 25,37»: Σχολιασμός απόφασης συναινετικού διαζυγίου στο Βυζαντινό Δίκαιο (43-52). γ) Η εξ αδιαθέτου διαδοχή μητρικής περιουσίας στο ελληνικό Μεταβυζαντινό Δίκαιο (σ. 53-65). Ο σ. πραγματεύεται το θέμα διακρίνοντας το σύστημα που παραδίδεται δια της *Εξαβί-*

βλου του Αρμενοπούλου από τις παραλλαγές που έχουν καθιερωθεί εθιμικώς. Στις δύο πρώτες μελέτες δεν μπορεί να μην παρατηρήσει κανείς την πενιχρότητα της βιβλιογραφίας, ιδίως στο θέμα του συναινετικού διαζυγίου, για το οποίο έχουν γραφεί ειδικές μελέτες τόσο ξενόγλωσσες όσο και ελληνικές.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΒΛΥΣΙΔΟΥ / ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ / ΜΑΡΙΑ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ / ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΛΟΥΓΓΗΣ, *Σεμινάρια περί βυζαντινής διπλωματίας*. [Υπουργείο Εξωτερικών / Διπλωματική Ακαδημία - Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών] Αθήνα (Εθνικό Τυπογραφείο) 2006, 239 σελ. [χ. ISBN]. Διατρέχοντας τον κίνδυνο να κατηγορηθώ για αναχρονιστική χρήση τεχνικών όρων, θα επισημάνω τη στενή σχέση διπλωματίας και δημόσιου διεθνούς δικαίου - στο μέτρο, βέβαια, που το τελευταίο αυτό κατείχε κάποια θέση μέσα στην έννομη τάξη της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Επειδή δε το συγκεκριμένο έργο δεν διατίθεται στο εμπόριο, κρίνω σκόπιμο να δώσω ακριβή περιγραφή των περιεχομένων του. Σελ. 17-106: Βυζαντινή διπλωματία. Αρχές, μέθοδοι, διαχρονικές ιεραρχήσεις και προτεραιότητες. Βυζαντινά έγγραφα εξωτερικής πολιτικής. Το Βυζάντιο και η Ευρώπη 395-1204 (Λουγγής). - Σελ. 107-156: Ο Πάπας της Ρώμης και ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης, Οι διαδοχικές φάσεις της ανεξαρτητοποίησης του επισκόπου της Ρώμης (395-800) (Λεοντσίνη). - Σελ. 157-212: Βυζαντινή πολιτική και διπλωματία έναντι του Πάπα Ρώμης (800-1054): εξισοροποιητικές κινήσεις ενδιαφέροντος και αδιαφορίας, έλξης και απόθησης (Βλυσίδου). - Σελ. 213-232: Η πολυδιάστατη «διπλωματία» του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1258-1282) (Λαμπάκης). Το βιβλίο συμπληρώνουν οι απεικονίσεις επτά εγγράφων. Το έργο έχει εκδοθεί και σε αγγλική γλώσσα: S. LAMPAKIS / M. LEONTSINI / T. LOUNGHIS / V. VLYSIDOU, *Byzantine Diplomacy. A Seminar*. [Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic Academy / National Hellenic Research Foundation. Institute for Byzantine Research], μετάφραση NORMAN RUSSELL, Athens (National Printed House) 2007, 203 σελ. [ISBN 978-960-89755-0-7 / 978-960-371-034-9].

ΕΛΕΝΗ Γ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μερική εσχατολογία κατά τα πρακτικά των οικουμενικών συνόδων και τους ιερούς κανόνες. Η μετά θάνατον ζωή μέχρι τη Δευτέρα Παρουσία*, Αθήνα 2004 (κυκλοφ. 2007). 416 σελ. (χ. ISBN). Πρόκειται για τη διδακτορική διατριβή της σ. στο Κανονικό Δίκαιο που ενδιαφέρει και την ιστορία του βυζαντινού δικαίου λόγω του υλικού, επί του οποίου στηρίζεται. Από το περιεχόμενο πρέπει να επισημανθεί το κεφ. Δ΄ υπό τον τίτλο «Σχέση ζωντανών και κεκοιμημένων», επειδή εκεί πραγματεύεται η σ. τα των ιερών λειψάνων. Πρέπει ακόμη να εξαρθεί η πληρότητα της βιβλιογραφίας (σ.

369-416), αλλά και να παρατηρηθεί ότι θα ήταν χρήσιμο ένα ευρετήριο ονομάτων και πραγμάτων.

ΔΑΝΙΗΛ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ, ΒΥΡΩΝΟΣ ΚΑΙ ΥΜΗΤΤΟΥ, *Ο δεύτερος γάμος των κληρικών εις το εν Κωνσταντινουπόλει Πανορθόδοξον Συνέδριον (10 Μαΐου-8 Ιουνίου 1923)*, Καισαριανή 2007, 46 σελ. [ISBN 978-960-89616-0-9]. Αυτοτελής έκδοση συμβολής σε τιμητικό τόμο (βλ. την επισκόπηση του έτους 2006/7 σ. 386).

ΙΡΕΝΕΕ DOENS / ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Η. ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ, *Νομοκανονική βιβλιογραφία Αγίου Όρους Αθω (1912-2000)*, 2η έκδοση, Άγιον Όρος (Αγιορειτική Βιβλιοθήκη) 2007. 205 σελ. (με γαλλική περίληψη της εισαγωγής στη σ. 205) [ISBN 960-86970-4-1]. - Η βιβλιογραφία περιλαμβάνει 658 λήμματα, που αφορούν στο νομικό καθεστώς του Αγίου Όρους Αθω, με την ακόλουθη διάρθρωση: α) Νομοθετικές πηγές, β) κείμενα και μελέτες, γ) νομολογία, δ) γνωμοδοτήσεις και ε) αποφάσεις, εγκύκλιοι, γνωστοποιήσεις εκκλησιαστικών και πολιτικών αρχών. Ο τόμος συμπληρώνεται με ευρετήριο ονομάτων και πραγμάτων (σ. 181-203).

ΑΘΗΝΑ Ν. ΚΟΝΤΑΛΗ, *Η σιμωνιακή χειροτονία κατά τους ιερούς κανόνες*. [Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Θεολογική Σχολή. Εκδόσεις ενοποιηθέντων κληροδοτημάτων Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου και Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτου, 1.] Αθήνα 2006. 154 σελ. [ISBN 960-7103-42-4]. Πέρα από το γενικότερο ενδιαφέρον που αυτή η μονογραφία εμφανίζει για το κανονικό δίκαιο, εφόσον έχει ως αντικείμενο ένα από τα βαρύτερα κανονικά αδικήματα, περισσότερο «νομικό» είναι το κεφ. Γ' τιτλοφορούμενο «Οι κανονικές συνέπειες για τη σιμωνιακή χειροτονία» (σ. 86-126). Η βιβλιογραφία (σ. 131-147), σχεδόν αποκλειστικά ελληνόγλωσση, είναι ικανοποιητική (παρά το γεγονός, ότι συχνά παραπέμπονται όχι οι νεώτερες εκδόσεις βασικών βοηθημάτων, ασφαλώς συνέπεια των ελλείψεων στη Βιβλιοθήκη της Θεολογικής Σχολής). Πολύ χρήσιμο είναι το ευρετήριο ονομάτων και πραγμάτων (σ. 149-154).

ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΟΥΗΔΙΑΣ, *Δύο πολύτιμα χειρόγραφα ιερών κανόνων (Πάτμου 172-Αθηνών 1372)*. [Νομοκανονική Βιβλιοθήκη, 20.] Κατερίνη (Επέκταση) 2006 (κυκλοφ. 2007), 151 σελ. (με γαλλική περίληψη στις σ. 141-143) [ISBN 960-356-131-2]. Τα δύο χειρόγραφα που υπονοούνται στον τίτλο του βιβλίου είναι το υπ αριθμ. 172 (σε συνδυασμό με το ακέφαλο και κολοβό υπ' αριθμ. 173) της Πάτμου και το υπ' αριθμ. 1372 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος. Ως προς τον πρώτο κώδικα, χρονολογούμενο από τα

τέλη του 8ου έως τα μέσα του 9ου αιώνα, εξαιρεί ο σ. τη σπουδαιότητά του, δοθέντος ότι πλησιάζει περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο χειρόγραφο στο αρχικό κείμενο του *Συντάγματος εις ιδ' τίτλους*, στη συνέχεια δε περιγράφει με εξαιρετική ακρίβεια το περιεχόμενό του. Ο δεύτερος κώδικας, είναι το περίφημο «χειρόγραφον Τραπεζούντος», η βάση της εκδόσεως των Ράλλη και Ποτλή. Εν πρώτοις εκθέτει ο σ. εισαγωγικώς όσα είναι γνωστά για τον κώδικα της Τραπεζούντος του 1311, αντίγραφα του οποίου αποτελούν τόσο ο αθηναϊκός κώδικας όσο και δύο άλλοι, ένας στο τμήμα χειρογράφων του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και ένας αγνώστου τύχης σήμερα. Ακολουθως αφιερώνει λίγες σελίδες στο ερμηνευτικό υπόμνημα του Ιωάννου Ζωναρά και του Θεοδώρου Βαλσαμώνος που διασώζεται στον κώδικα και τέλος περιγράφει επακριβώς το περιεχόμενο του αθηναϊκού χειρογράφου. Το βιβλίο συμπληρώνεται με γενικό ευρετήριο.

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ / ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μετά την Κατάκτηση. Στοχαστικές προσαρμογές του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σε ανέκδοτη εγκύκλιο του 1477*. [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών. Θεσμοί και Ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία, 91.] Αθήνα 2006 (κυκλοφ. 2007), 136 σελ. [ISBN 978-960-7916-57-0]. Οι σσ. εκδίδουν και σχολιάζουν μία εγκύκλιο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μαξίμου Γ' του έτους 1477. Το βιβλίο είναι ορθολογιστικά διαρθρωμένο σε τέσσερα κεφάλαια: α) Η πηγή και η παράδοσή της, β) το ιστορικό πλαίσιο κατά την απόλυση της εγκυκλίου, γ) η έκδοση του κειμένου από τον Cod. Laurentianus Pl. LIX.13 και δ) Εκκλησία και κοινωνία. Στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο επισημαίνουν οι σσ. ότι η εγκύκλιος περιέχει, εκτός από τις συνηθισμένες παραινέσεις, και «έναν ορισμένο αριθμό κανονιστικών ρυθμίσεων και εντολών που αποβλέπουν στην καλύτερη οργάνωση της Εκκλησίας και του καθημερινού βίου των ορθόδοξων χριστιανών». Σημαντικό μέρος από αυτές τις ρυθμίσεις αφορούν, όπως είναι ευνόητο, στο δίκαιο του γάμου. Ακολουθούν τα Επιλεγόμενα και πίνακες (γενικό ευρετήριο, πίνακας πηγών και πίνακας των μνημονευόμενων χειρογράφων).

ΔΑΦΝΗ ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ, *Φιλοτιμίας επιτελείται και η περιοριστική θέση του επιζώντος συζύγου στο βυζαντινό δίκαιο*. [Πηγές και μελέτες ιστορίας ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου, 2.] Θεσσαλονίκη (University Studio Press) 2008, 237 σελ. [ISBN 978-960-12-1666-9]. Η σ. με πολλή επιμέλεια ερευνά το υποτιθέμενο «κληρονομικό δικαίωμα» του επιζώντος συζύγου στο βυζαντινό δίκαιο και το αντιμετωπίζει στην ορθή του διάσταση. Έτσι, διαρθρώνει τη μονογραφία της σε τρία κεφάλαια: α) Η κληρονομική θέση του επιζώντος συζύγου στο

ρωμαϊκό και στο βυζαντινό σύστημα της εξ αδιαθέτου διαδοχής. β) Οι περιουσιακές κατηγορίες που δημιουργεί ο γαμικός δεσμός και η τεκνοποιία. γ) Ειδικές περιπτώσεις υπεισέλευσης του επιζώντος συζύγου στη διαδοχή του συντρόφου του στο βυζαντινό δίκαιο. Το περιεχόμενο των τριών αυτών κεφαλαίων εμφανίζει η σ. σε παράρτημα με πέντε παραστατικούς πίνακες. Το βιβλίο κλείνει με τον απαραίτητο σε τέτοιου είδους έρευνες πίνακα πηγών.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Π. ΠΗΛΙΑΣ, *Ζητήματα εκκλησιαστικού δικαίου. Ιόνιος Πολιτεία και Εκκλησία των Κυθίων (1809-1864)*. Αθήνα (Ηρόδοτος) 2007. 353 σελ. [ISBN 978-960-8256-72-9]. Εκτός από το γενικότερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει για την ιστορία του δικαίου το εκκλησιαστικό καθεστώς των Ιονίων Νήσων τόσο υπό την Ενετική κυριαρχία όσο και στα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι την Ένωση, σημαντική στην παραπάνω μονογραφία είναι η δημοσίευση σε παράρτημα ανέκδοτων εγγράφων (π.χ. μοναστηριακών κανονισμών) από την εξεταζόμενη περίοδο.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΡΟΔΟΛΑΚΗΣ, *Από το Νόμο Ροδίων στο 53ο βιβλίο των Βασιλικών. Συμβολή στη μελέτη του βυζαντινού ναυτικού δικαίου*. [Ακαδημία Αθηνών. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τ. 40. Παράρτημα 8.] Αθήνα 2007. 291 σελ. (με αγγλική περίληψη στη σ. 291) [ISBN 978-960-404-114-5]. Την ύλη του βιβλίου αυτού, προϊόντος μακράς ερευνητικής εργασίας, υποδιαιρεί ο σ. σε τρία μέρη, των οποίων προτάσσει εισαγωγή (σ. 31-41) με περιεχόμενο το ιστορικό και το νομικό πλαίσιο των θαλάσσιων μεταφορών στο Βυζάντιο. Το μέρος Α' (σ. 45-174) έχει ως αντικείμενο τον *Νόμο Ροδίων Ναυτικό*, του οποίου εκδίδεται κριτικώς ο πρόλογος και έξι παραρτήματα. Την όλη προβληματική του κειμένου εκθέτει ο σ. σε εισαγωγικές παρατηρήσεις, στη συνέχεια των οποίων παρουσιάζει τη χειρόγραφη παράδοση του *Νόμου*. Η έκδοση των κειμένων συμπληρώνεται με εξαντλητική αναφορά των παλαιότερων εκδόσεων και μεταφράσεων. Τα δύο άλλα μέρη είναι αφιερωμένα στο βιβλίο 53 των *Βασιλικών*, στο οποίο έχει ενσωματωθεί ο *Νόμος*. Το μέρος Β' (σ. 177-211) περιλαμβάνει εισαγωγικές παρατηρήσεις και περιγραφή της χειρόγραφης παραδόσεως (στέμμα κ.λπ.) και το μέρος Γ' (σ. 213-260) την έκδοση των οκτώ τίτλων του βιβλίου 53. Στον επίλογο (σ. 161-164) επισημαίνονται απλώς τα κύρια σημεία της έρευνας. Ακολουθούν πίνακες α) χειρογράφων και β) πηγών και ευρετήρια α) κυρίων ονομάτων και τόπων, β) νομικών όρων και λέξεων και γ) λατινικών όρων και λέξεων. Ως στόχο είχε θέσει ο σ. «την προσπάθεια να περιγραφεί και να εξηγηθεί η διαδρομή από τη Ρόδο στη Ρώμη και από εκεί στην Κωνσταντινούπολη από τον Τιβέριο στον Ιουστινιανό και από αυτόν

στον Λέοντα Στ' του επονομαζόμενου Νόμου Ροδίων (...). Νομίζω ότι με την προσφορά αυτού του σημαντικού εργαλείου η προσπάθειά του επέτυχε απόλυτα.

PANTELEIMON RODOPOULOS METROPOLITAN OF TYROLOË AND SERENTION, *An Overview of Orthodox Canon Law*. Rollinsford NH (Orthodox Research Institute) 2007, XII+301 σελ. [ISBN 978-1-933275-15-4]. Πρόκειται για μετάφραση στα αγγλικά παλαιότερου διδακτικού βοηθήματος του σ. υπό τον τίτλο «Επισκόπησις ορθοδόξου κανονικού δικαίου», όπου γίνεται εκτενής αναφορά στις βυζαντινές πηγές.

HELEN G. SARADI, *The Byzantine City in the Sixth Century. Literary Images and Historical Reality*. [Society of Messenian Archaeological Studies] Αθήνα 2006. 543 σελ. [ISBN 960-87555-1-4]. Δεν χρειάζεται να καταβάλει κανείς μεγάλη προσπάθεια για να δικαιολογήσει τη συνάφεια ενός έργου, αναφερόμενου στη δομή και την οργάνωση μίας πόλης του βου αιώνα, δηλαδή κατά την ιουστινιάνεια εποχή, με το δίκαιο, και μάλιστα τόσο το ιδιωτικό όσο και το δημόσιο: αρκεί η συχνότητα των παραπομπών στα διάφορα μέρη του Corpus iuris civilis.

ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οι Νεαρές Λέοντος ΣΤ' του Σοφού*. Προλεγόμενα, κείμενο, απόδοση στη νεοελληνική, ευρετήριο και επίμετρο, Αθήνα (Ηρόδοτος) 2007, 594 σελ. (με γερμανική περίληψη της εισαγωγής στις σ. 579-589). [ISBN 978-960-8256-54-5]. Για τη δοκιμαστική έκδοση που προηγήθηκε πρβλ. την επισκόπηση του έτους 2004 σ. 477. Το βιβλίο έχει την εξής διάρθρωση: Εισαγωγή (σ. 15-37), κείμενο και νεοελληνική απόδοση της «Συλλογής των 113 Νεαρών» (σ. 39-317), παραλειπόμενα, δηλαδή δύο Νεαρές εκτός της «Συλλογής» (σ. 319-322), πίνακας πηγών (σ. 323-327), αναλυτικός πίνακας όλων των λέξεων του κειμένου των Νεαρών (σ. 329-409) και επίμετρο (σ. 411-577). Το επίμετρο περιλαμβάνει 11 μελέτες, τις οποίες ο σ. είχε συντάξει μεταξύ των ετών 1988-2007. Οι μελέτες αυτές υποβλήθηκαν σε νέα επεξεργασία και όσων το αρχικό κείμενο ήταν ξενόγλωσσο μεταφράστηκαν στα ελληνικά. Ειδικότερα: I. Λέων Στ' ο Σοφός: νομική σκέψη και κοινωνική συνείδηση (σ. 415-425' πρβλ. την επισκόπηση του έτους 2004 σ. 475). II. Η ισχύς των Νεαρών του Λέοντος Στ' κατά τον 14ο αιώνα (σ. 427-443' πρβλ. την επισκόπηση του έτους 1996 σ. 537). III. Οι «εκκλησιαστικές» Νεαρές του Λέοντος Στ' και οι πηγές τους (σ. 445-467). IV. Οι κανόνες της συνόδου «εν Τρούλλω» (Πενθέκτης) στις Νεαρές του Λέοντος Στ' του Σοφού (σ. 469-483). V. Η Νεαρά 17 Λέοντος του Σοφού και μία επιτομή της (σε συνεργασία με την ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, σ. 485-501). VI. Η Νεαρά 54 Λέοντος του Σοφού για την αργία της Κυριακής και οι πηγές της (σ. 503-513).

VII. Τα ναύαγια, η Νεαρά 64 Λέοντος του Σοφού και το κείμενο των *Βασιλικών* (σ. 515-526· πρβλ. την επισκόπηση του έτους 1994 σ. 464). VIII. Παρατηρήσεις στη Νεαρά 92 του Λέοντος Στ' (σ. 527-537· πρβλ. την επισκόπηση του έτους 2006/7 σ. 385 επ.). IX. Καταλογισμός και ελαφρυντικές περιστάσεις στη νομοθεσία Λέοντος του Σοφού: η Νεαρά 96 κατά των τυμβωρύχων (σ. 539-547· πρβλ. την επισκόπηση του έτους 1999 σ. 443). X. Οι Νεαρές Λέοντος του Σοφού περί των «εποχών» και η επιβίωσή τους μετά τον 10ο αιώνα (σ. 549-563· πρβλ. την επισκόπηση του έτους 2000 σ. 516). XI. Το διαζύγιο λόγω ψυχικής νόσου στο βυζαντινό δίκαιο. Οι Νεαρές 111 και 112 Λέοντος του Σοφού (σ. 565-577· πρβλ. την επισκόπηση του έτους 2004 σ. 477).

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Η μητρόπολη Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8ου αι. έως το 1430. Ιεραρχική τάξη-Εκκλησιαστική περιφέρεια-Διοικητική οργάνωση*. [Βυζαντινά κείμενα και μελέται, 42.] Θεσσαλονίκη (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών) 2007. LXXIX, 349 σελ. [ISBN 960-7856-20-3]. Πρόκειται για διδακτορική διατριβή στο γνωστικό αντικείμενο της βυζαντινής ιστορίας (Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), της οποίας ελάχιστες σελίδες δεν ενδιαφέρουν αμέσως ή εμμέσως την ιστορία του βυζαντινού δικαίου, κοσμικού και κανονικού. Η διατριβή, προϊόν μεγάλης επιμέλειας, είναι πλούσια τεκμηριωμένη, συμπληρώνεται δε με δύο παραρτήματα (Παρ. I: Κατάλογος μητροπολιτών Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8ου αι. μέχρι το 1430. Παρ. II: Η ένταξη της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης στις *notitiae episcopatum*) και λεπτομερές ευρετήριο προσώπων και πραγμάτων.

THOMAS ERNST VAN BOCHOVE, *Χρονολογώντας και Εξακριβώνοντας*. Επιστημονική απόδοση στην Ελληνική Γλώσσα Αρχιμανδρίτης ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ. [Βιβλιοθήκη βυζαντινού και μεταβυζαντινού δικαίου, 3.] Αθήνα-Θεσσαλονίκη (Εκδόσεις Σάκκουλα) 2007, XII+353 σελ. [ISBN 978-960-445-216-3]. Στην επισκόπηση δεν παρουσιάζονται μεταφράσεις. Γίνεται όμως εξαίρεση, επειδή συντρέχουν σωρευτικώς δύο λόγοι. Πρώτον, το αγγλικό πρωτότυπο είναι μία πολύ σημαντική για την ιστορία των πηγών του βυζαντινού δικαίου μονογραφία, η οποία τώρα γίνεται γλωσσικώς προσιτή σε ευρύτερο κύκλο Ελλήνων αναγνωστών. Δεύτερον, η ελληνική μετάφραση έχει εκπονηθεί από γνώστη της σχετικής προβληματικής που έχει κάνει τις μεταπτυχιακές του σπουδές στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Groningen, στο ίδιο σπουδαστήριο, όπου ο H. J. Scheltema και οι συνεργάτες του επεξεργάστηκαν την τελευταία έκδοση των *Βασιλικών*.

Δ. ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

Pierre L'Huille (1926-2007)

Marie Theres Fögen

ΛΕΥΚΗ